

Funcția și tematica literaturii aromâne¹

Wolfgang Dahmen

Idiomul aromân a fost analizat cu bune rezultate începând cu mijlocul secolului al XIX-lea, datorită, în mod deosebit, cercetărilor romanistului Gustav Weigand de la Leipzig și ale elevilor săi, printre care câțiva, ca Theodor Capidan și Pericle Papahagi, au fost ei înșiși aromâni. Nu lipsesc nici descrierile istorice și etnice. Din contra, aproape neluată în seamă e literatura lor, excepție făcând prelegerea de acum mai bine de zece ani a lui Gheorghe Carageani, ținută la un congres². În cele ce urmează, voi încerca să realizez o prezentare a literaturii aromâne, concentrându-mă pe tradiția pe care aceasta o are și pe influențele străine pe care le-a asimilat.

Pentru înțelegerea acestei literaturi e necesar ca la început să menționăm câteva particularități istorice. Două aspecte ar fi în mod deosebit de scos în evidență. Primul ar fi faptul că prin trasarea granițelor la începutul secolului al XX-lea, ca urmare a dezmembrării Imperiului Otoman, aromânii s-au împrăștiat în câteva state, fenomen care a întrerupt pe mai departe migrația lor tradițională intensă, așa încât, schimbul cu alte spații lingvistice și culturale din sud-estul Europei a avut de suferit. Aromânii au devenit minorități în diversele state din care făceau parte și doar în puține cazuri au dispus de mijloacele necesare susținerii unei culturi proprii. Un alt aspect semnificativ este că, prin diverși factori, printre care ar fi de enumerat înființarea sistemului școlar, răspândirea mass-mediei, o mai mare mobilitate demografică precum și renunțarea la formele de viață tradiționale și economice, aromânii au devenit aproape complet bilingvi. Pe lângă aromână, ei stăpânesc și limbile de stat ale popoarelor în mijlocul cărora trăiesc, mai ales greaca, macedoneana și albaneza. În al doilea rând, este important să semnalăm că, prin întemeierea unui stat românesc, ca urmare a unirii celor două principate dunărene în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, s-a născut dorința de a-i ajuta și pe românii din sudul Dunării. Cu siguranță că n-a fost doar sprijinul României cel care a determinat pe vremea aceea apariția unei mișcări naționale aromâne, acesta nefiind, totuși, un factor de

¹ Lucrarea de față constituie versiunea prescurtată a unui articol care va apărea într-un volum colectiv editat de Horst Fassel, în limba germană. Pentru traducerea în limba română, sincere mulțumiri doamnei Daniela Olărescu.

² Gheorghe Carageani, *Scrittori aromeni (macedoromeni): quale letteratura, quale futuro?*, în *Litterature di frontiera – Littératures Frontalières* I, 2, 1991, p. 131-153; în traducere românească: *Scrittori aromâni (macedoromâni): Ce fel de literatură, ce fel de viitor?*, în: Gheorghe Carageani, *Studii aromâne*, București, 1999, p. 85-114. În acest articol sunt prezentate pe scurt datele biografice și operele celor mai importanți autori aromâni. În plus, se cercetează despre ce tip de literatură este vorba și care sunt perspectivele de viitor ale literaturii aromâne.

neglijat. Din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, când, prin susținerea venită de la București, aromânii și-au înființat un învățământ public important, limba română este prezentă la acest grup etnic din Balcani.

Mai trebuie făcută încă o observație preliminară, și anume, că mărturii scrise în limba aromână existau chiar din prima jumătate a secolului al XVIII-lea, necristalizându-se, totuși, vreodată o normă unitară, din diverse motive pe care nu le voi prezenta aici. Mai mult, ideea cum că s-ar putea constitui o limbă unitară scrisă este chiar în prezent obiectul unei violente controversă printre aromâni, astfel încât fiecare scrie în forma lingvistică pe care o consideră cea mai potrivită.

Toți acești factori citați au făcut ca autorii aromâni să se deplaseze lingvistic, dar, desigur, și psihic, între doi poli, reprezentați de limba maternă (aromâna), pe de o parte, și de limba de stat corespunzătoare, pe de altă parte. La unii dintre ei se adaugă un al treilea element, dacoromâna, care a fost învățată prin intermediul diverselor contacte cu România, precum și în școlile aromâne. Astfel, putem face o primă clasificare în: a) autori care scriu numai în aromână; b) autori care recurg la aromână, folosind și una dintre limbile de stat corespunzătoare; c) autori ale căror opere sunt redactate exclusiv în greacă, albaneză, macedoneană sau dacoromână. Ultimul grup este cel mai greu de definit, pentru că nu este întotdeauna clar dacă cineva este aromân sau nu, respectiv, dacă un autor, fie el chiar de origine aromână, mai stăpânește limba sa maternă, a cărei răspândire se restrânge tot mai mult. Prin urmare, nu este ușor de stabilit dacă un autor nu scrie în aromână pentru că nu o stăpânește îndeajuns sau dacă nu o face conștient, sperând la o receptare mai mare folosind limba statului în care trăiește, sau pentru simplul fapt că desconsideră aromâna ca limbă de cultură. Un scriitor a cărui descendență aromână este de necontestat, e Dimitrie Bolintineanu, a cărui familie provenea din Ohrid, și care era cunoscut la mijlocul secolului al XIX-lea în primul rând ca autor de versuri, dar și ca autor de romane și drame. El a acționat în interesul aromânilor pe căile cele mai diverse, a întreprins călătorii din România în Macedonia, despre care a scris în rapoartele sale. De menționat ar fi, înainte de toate, ciclul său de versuri *Macedonele*.

Dimitrie Bolintineanu este foarte important pentru dezvoltarea unei literaturi în limba aromână și dintr-un alt motiv. Pe vremea lui Cuza, el era o personalitate marcantă în România și una dintre forțele motrice care a contribuit la înființarea învățământului public aromân. În calitatea sa de ministru al Instrucțiunii Publice, el a acordat bani pentru construirea primelor școli aromâne în Macedonia, prima fiind inaugurată în 1864 la Târnovo, lângă Bitola. Faptul că apariția unei literaturi aromâne culte coincide cronologic cu înființarea sistemului de învățământ finanțat de București nu este, desigur, întâmplător. Protagonistii acestei mișcări erau aromâni care-și făcuseră studiile preponderent în capitala României, unde veniseră în contact cu ideile revoluționarilor de la 1848 și a succesorilor acestora și care se aflau în totalitate sub influența unificării

principatelor dunărene. Drept „primul poet cult macedoromân”³ trece Mihail Nicolescu (1835 – 1865), unul dintre conducătorii aromânilor care a încercat să strângă bani la București pentru sistemul de învățământ planificat. Poeziile sale nu au reușit însă niciodată să atingă popularitatea pe care au avut-o altele, câțiva ani mai târziu⁴. Cel mai important reprezentant al acestei generații de pionierat a autorilor aromâni este Constantin Belimace, iar biografia sa este tipică pentru această grupă: născut în 1848 în localitatea macedoneană Maloviște, nu departe de Ohrid, învață, la vârsta de 12 ani, scrisul și cititul de la preotul din localitate, înainte de a pleca la Beograd, unde va urma o școală sârbească. În 1873 vine la București, unde deschide un local studentesc, pe care în curând numeroși aromâni îl frecventează, printre ei aflându-se și Apostol Mărgărit, una dintre figurile de referință ale mișcării naționale aromâne și unul dintre promotorii cei mai importanți ai învățământului public aromân. În același an 1878, în care Congresul de la Berlin garanta independența României, Belimace înființează la București, împreună cu alți câțiva scriitori aromâni, revista „Macedonia”, în care va publica mai târziu și câteva dintre poeziile sale. În anii '90 ai secolului al XIX-lea, Belimace se întoarce în patria sa macedoneană, unde va conduce pentru o vreme internatul școlii aromâne din Bitola. Naționalist convins, ajunge în 1916 prizonier la bulgari, ceea ce-l determină să compună un poem de peste 2.000 de versuri, cu titlul *Exilul a meu*, care nu se numără, cu siguranță, printre cele mai valoroase opere literare ale sale. În general, se poate atribui versurilor sale o anumită facilitate, Tache Papahagi vorbind în această ordine de idei despre o „inspirație ușoară și cu totul nesilită” și caracterzându-l pe Belimace drept „adevăratul trubadur popular al Aromânilor”⁵. La o privire mai atentă, găsim în limbajul lui Belimace unele dacoromânisme pe care editorii unei ediții din 1990 le-au eliminat în favoarea aromânismelor⁶. Nu este un fapt de mirare, cum ar putea părea la prima vedere: cercurile naționaliste aromâne s-au orientat la sfârșitul secolului al XIX-lea spre România și spre limba dacoromână. În manualele de aromână, tipărite foarte adesea la București și destinate școlilor din Macedonia, se reliefa o formă lingvistică în care erau prezente dacoromânisme, existând chiar propuneri de a crea o limbă scrisă dacoromână-aromână unitară, în care, desigur, dacoromâna ar fi avut rolul dominant.

Poeziile lui Belimace se raportează tematic la formele tradiționale socio-economice ale compatrioților săi. Este descrisă viața păstorilor, dar și

³ G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, ediția a II-a, îngrijită de Mihaela Paraschiv, Junimea, Iași, 2000, p. 713.

⁴ Dovadă că în antologiile curente de literatură aromână (Hristu Cândroveanu, *Antologie lirică aromână*, București, 1975; Id., *Antologie de proză aromână*, București, 1975; Tache Papahagi, *Antologie aromânească*, București, 1922) Nicolescu nu este prezent.

⁵ Tache Papahagi, *op.cit.*, p. 196.

⁶ Gheorghe Carageani, *op.cit.*, p. 110, n. 34.

caravanseraiurile conduse de aromâni. La toate acestea se alătură sfatul de a păstra valorile tradiționale și, nu în ultimul rând, limba moștenită de la părinți. Cea mai cunoscută operă a lui Belimace este *Dimândarea Pârintească*, poezie publicată în 1888 și pusă mai târziu pe note. Azi este considerată de aromâni un fel de imn național și cântată cu mare plăcere la diverse ocazii. Ea conține o serie de *topoi* care apar și în lirica actuală. Printre aceștia se numără și caracterizarea de „popor străvechi”, ceea ce trece drept cu titlu de noblețe, mai ales în sud-estul Europei, unde etniile sunt atât de numeroase și de diverse. Importantă este și invocarea părinților. Mai mult decât în alte regiuni ale Europei, în Balcani tatăl și mama dispun de autoritate absolută și ceea ce s-a moștenit de la ei trebuie păstrat pe mai departe. Aceasta explică marea valoare pe care o are limba maternă și porunca de a nu renunța la ea sub nici o formă. Drastice sunt amenințările adresate celui care ar îndrăzni totuși să încalce acest ordin. Nu doar că îl vor mistui flăcările Iadului, dar va rămâne și fără urmași, căci fiii săi nu-și vor găsi mireasa. Această combinație, explicabilă și ea în context regional, are la bază ideea că familia este o instituție sacră sau cel puțin așa era considerată pe vremea lui Belimace. Se considera un păcat a trăda numele părinților și, prin aceasta, implicit limba. Să nu ne mire, așadar, că Belimace aparține acelui grup de autori care a scris exclusiv în limba maternă. El este unul dintre primii scriitori aromâni dintr-o serie întreagă, influențat de mișcarea de emancipare națională de la sfârșitul secolului al XIX-lea. Forma de exprimare preferată este poezia, proza limitându-se, cu puține excepții (printre care s-ar număra și romanul *Murmintî fira crute*, de Nusi Tulliu) la schițe. Acestea au o tematică asemănătoare cu a poeziilor și conțin elemente ale literaturii orale. Genului dramatic i se acorda chiar mai puțină importanță decât prozei. Cele mai multe creații de acest gen s-au publicat în revistele aromâne din București, tot aici tipărindu-se și câteva volume colective, în timp ce unele producții au rămas mult timp nepublicate și abia mult mai târziu au putut să apară în antologii. Printre autorii de renume se cuvine a menționa pe Zicu A. Araia, Nicolae Batzaria, George Ceară, Ion Foti, Nusi Tulliu. Câțiva dintre ei au tradus în aromână autori dacoromâni, exemplul cel mai la îndemână fiind Mihai Eminescu. Prin intermediul acestor scriitori „contaminați” de mișcarea națională de emancipare și considerați „clasici”⁷, literatura aromână atinge apogeul.

Schimbările politice din ultimii 12 ani din Europa au avut consecințe și pentru aromânii din Balcani. În țări ca Macedonia și Albania, aceștia au posibilitatea de a se grupa în organizații culturale, fenomen prezent și în Grecia, unde până nu demult era valabilă zicala că oricine trăiește acolo nu poate fi decât grec. În aceste trei țări există acum publicații aromâne, chiar emisiuni de radio și televiziune. Același lucru este valabil și pentru aromânii din România. Se

⁷ Gheorghe Carageani, *op.cit.*, p. 93.

vehiculează chiar termenul de „renaștere aromână”. Dacă este așa, atunci există posibilitatea de a crea o literatură nu doar în exil. Să nu uităm, totuși, că aromânii nu au încă o limbă scrisă unitară și că ideile lor despre cum ar putea aceasta arăta sunt foarte diferite. Alfabetul însuși ridică o problemă: în Macedonia aromânii obișnuiesc să scrie cu litere chirilice, în Grecia cu caractere grecești, în Albania și România se folosește alfabetul latin. Nu putem fi decât nerăbdători să aflăm în ce direcție se va dezvolta în următorii ani cultura aromână, în general, și literatura, în special.

Funktion und Themen der aromunischen Literatur

In diesem Beitrag werden einige Charakteristika der aromunischen Literatur vorgestellt, die ihren Höhepunkt an der Wende vom 19. zum 20. Jahrhundert erlebte. Dies ist im Zusammenhang zu sehen mit den vielfältigen Unterstützungen, die die aromunische Kultur in dieser Zeit aus Rumänien bekam. Damit ist allerdings auch verbunden, dass die Sprache dieser als „Klassiker” geltenden Aromunen nicht frei von Dakorumänismen ist. Nach der Aufteilung der Aromunen auf mehrere Staaten am Beginn des 20. Jahrhunderts ist das literarische Leben vor allem durch einzelne Persönlichkeiten geprägt worden, die im Exil wirkten. Durch die politischen Ereignisse in Südosteuropa seit 1990 haben die Aromunen in Mazedonien, Albanien, Rumänien und auch in Griechenland wieder größere Möglichkeiten bekommen, eine eigenständige Kultur zu pflegen. Vielleicht kann davon auch die Literatur profitieren.